

חינוכית של כל אנשי החינוך; לא רק עיסוק של מחנך הכיתה בנושאים חינוכיים במהלך שעת החינוך. כל מורה הוא מחנך, כל שעה היא שעת חינוך.

כן, בית ספר יכול לחנך - תגובה להזמנה לדיון

יורם הרפז

המושגים "חינוך" ו"בית ספר" אינם עולים בקנה אחד כאשר מגדירים אותם באופן מסוים, כמו למשל באופן שהגדירים יוסף אבינון בשימתו. אך אם משנים את ההגדרות שלהם, המושגים עשויים לעלות בקנה אחד. אבינון טוען של "חינוך" ול"בית ספר" יש הגדרה אחת הלוכדת את מהותם. זוהי גישה המכונה "מהותנות": לכל דבר יש מהות אחת; הגדרה (מוצלחת) של אותו דבר ממצה את מהותו. מול הגישה הזאת, שאפלטון הוא אביה הפילוסופי, קבע סארטר ש"הקיום קודם למהות"; לדברים בעולם אין מהות אפריורית - איזו אידאה אפלטונית הקודמת לקיומם והם מבקשים לחקותה - אלא קיום מקרי בעל מאפיינים מסוימים. כאשר מסתכלים על החינוך מנקודת מבט זו, כלומר על האופנים השונים שהוא מתקיים בהם, מגלים שאין לו מהות אחת הכרחית אלא יש לו כמה אופני קיום מקריים; אחדים עולים בקנה אחד עם בית הספר, כלומר מתקיימים בו.

כדי להבהיר טענה זו נשתמש בטיפולוגיה של צבי לם. לם טען, וכך טענו הוגי חינוך לפניו ואחריו (למשל לורנס קולברג, ישראל שפיר, ג'ונס סולטיס, קירן איגן), שאין חינוך אחד אלא שלושה "חינוכים", או בלשונו "הגיונות". להגיון חינוכי אחד הוא קרא סוציאליזציה, לשני - אקולטורציה, ולשלישי - אינדיבידואציה. מטרת הראשון היא לסגל את הילד לחברה שהוא נולד בה; מטרת השני היא לעצב את אופיו של הילד ברוח הערכים של תרבות מועדפת; מטרת השלישי היא לאפשר לילד לממש את עצמו. לם חשב ששלושת ההגיונות החינוכיים הללו נובעים משלושת הגורמים שהחינוך משרת - חברה, תרבות ויחיד ("החינוך הוא משרתם של שלושה אדונים"), ולכן שלושתם מתארים לא רק את החינוך הקיים אלא גם כל חינוך שיבוא: כל היגיון חינוכי שיופיע בעתיד יילכד בהכרח בסכמה של ההגיונות - יגלם היגיון אחד או יותר. מבחינה זו גם לם נטה למהותנות. שלושת ה"חינוכים" שהוא תיאר וניתח אינם תופעות חברתיות מקריות, ולפיכך תמיד יוכל "לקרות" חינוך נוסף, אלא הם מתחייבים אפריורית משלושת אופני הקיום האנושי - החברתי, התרבותי והאישי.

אני סבור שיש לאמץ גישה קונטינגנטית יותר, גישה הנותנת עדיפות לקיום המקרי: החינוך הוא מה שבני אדם עושים כאשר הם מחנכים, כלומר מנסים לעצב בשיטתיות בני אדם אחרים, בדרך כלל צעירים, לאור דימוי אידאלי של "האדם המחונך" (או כנהוג בעברית - "הבוגר הרצוי").

החינוך הוא אפוא – וזה אולי הדבר היחיד שאפשר לומר על מהותו – פעילות טרנסצנדנטית, פעילות המבקשת לקרב אנשים קונקרטיים לדימוי אידאלי של "בני אדם" (מכאן האכזבה הקבועה מן החינוך: דימויים אידאליים לעולם אינם מתגשמים). וכיוון שיש כמה דימויים אידאליים כאלה, ותמיד ניתן להמציא עוד, יש כמה "חינוכים" קיימים ואפשריים.

אבל גם אם נסתפק בסכמה המשולשת של לם (שכאמור, כמה הוגים חזרו עליה בסגנונם שלהם), נוכל להפריך את התזה של אבינון. אבינון מגדיר את החינוך כ"תהליך המכוון להכשרת האדם (החניך) להיות אדם בוחר המתבונן בעולם באופן ביקורתי". זו הגדרה מסוימת, אפשרית, אך בשום אופן לא יחידה. ההגדרה הזו עשויה להתאים לחינוך כאקולטורציה ולחינוך כאינדיבידואליזציה. כל אחד מהם יציע פרשנות אחרת ל"בחירה" ול"ביקורתיות", אך שניהם עשויים "לחתום" על הגדרה זו. לעומת זאת החינוך כסוציאליזציה יסרב "לחתום". הוא מגדיר חינוך כתהליך של חיברות שבא לסכל, או לכל הפחות להגביל, את יסוד הבחירה והביקורתיות של היחיד – שני גורמים המקשים את החיברות החינוכי.

בית הספר המצוי – מוסד הקיים כמאתיים שנה שהמשך קיומו אינו מובטח – מבוסס על הגיון הסוציאליזציה. לבית הספר הזה אין עניין לממש את ההגדרה האקולטוריסטית או האינדיבידואליזציונית של החינוך, כפי שניסח אותה אבינון, כלומר לטפח בחירה וביקורתיות. הוא מקנה לתלמידיו ידע, מיומנויות, הרגלים והתנהגויות, שיועילו להם במלחמת הקיום הצפויה להם כבוגרים. כפייה, המוניות, התפשרות, האחדה וקונפורמיות – התכונות ה"מחרידות" שאבינון מונה בבית הספר הקיים – משרתות היטב את ההיגיון החינוכי שבית הספר מבוסס עליו. אבינון מציג אותן באור שלילי, אך בהיסט כלשהו בתאורה אפשר להציגן באור חיובי יותר, כתנאים להסתגלות לחברה.

בית הספר הקיים אינו מהנך לבחירה ולביקורתיות, אך מדוע לומר שזוהי המשמעות המהותית, ההכרחית והאמתית של החינוך? מבחינה היסטורית הרעיון של חינוך לבחירה ולביקורתיות הוא חדש יחסית. בתי הספר חינוכו לפני שרעיון זה הופיע, וימשיכו לחנך גם לאחר הופעתו.

בתשובה לתגובות

יוסף אבינון

אתיחס בקצרה, אחת לאחת, לטענותיו של אריה ברנע:

- האם ברנע מכיר הומניזם שאיננו מושתת על החופש לבחור ועל הזכות (חובה) לבקר? וכן, גם לבקר את ההומניזם? בואו לא נבלבל בין "לבקר" לבין "לשלול".